Nicolae FELECAN

VARIANTELE LITERARE LIBERE ŞI TENDINȚELE DE ÎNTREBUINȚARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

Începând cu **Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române (DOOM)**, apărut în anul 1982, unor cuvinte li s-au precizat câte două forme de întrebuințare, ambele corecte. Cunoscută fiind dinamica construcțiilor şi a formelor lexicale, procedeul este mult mai extins în ediția a doua a aceleiaşi lucrări, apărută în 2005 şi cunoscută, în general, ca **DOOM2**, unde găsim şi precizarea: „La cuvintele care aparțin limbii literare actuale, bara oblică (/) desparte variantele literare libere, care sunt considerate, toate, corecte; ordinea în care sunt înregistrate indică preferința normativă pentru cea dintâi" (p. C). Comparând situația din această ultimă lucrare cu cea din ediția anterioară, dar şi cu fapte menționate în alte lucrări, precum **DLRLC**, **DEX**, ediția din 1975, sau **Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuație**, edițiile din 1971 şi 1995, vom constata că unii termeni continuă forma etimologică, iar alții se abat de la norma originară în favoarea alteia regionale ori populare. În articolul de față ne propunem să urmărim evoluția variantelor literare libere, bazându-ne pe situația oferită de unii termeni religioşi din limba română. Terminologia religioasă în limba română constituie un element important în precizarea originii creştinismului la poporul român. Din numeroasele lucrări realizate până acum reiese cu claritate că, în nordul Dunării, creştinismul a pătruns încă din timpul stăpânirii romane şi s-a accentuat în secolul al IV-lea, după Edictul de la Milan, din anul 313, când noua religie a devenit oficială pe tot cuprinsul Imperiului. Dovada grăitoare este dată de termenii creştini, aparținători latinei populare (dunărene), păstrați în română cu toate transformările fonetice cunoscute. Dacă creştinismul ar fi început să pătrundă după părăsirea Daciei şi dacă ar fi încetat orice legătură între sudul şi nordul Dunării după retragerea aureliană, atunci termenii aceştia nu ar avea tratamentul propriu elementelor moştenite din limba latină, nu ar fi pătruns prin latina populară, ci mai târziu, prin filieră slavă, cum s-a întâmplat, de altfel, cu termenii referitori la ierarhia bisericească ori la obiecte şi cărți de cult.

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

În ordine alfabetică, termenii creştini moşteniți în limba română sunt: *ajuna* (ieiunare), *altar* (altarium), *biserică* (basilica), *blestem* (blastimare, blastemare, blasphemare), *boteza* (battizare = baptizare), *carnelegi* (carnem ligat), *câşlegi* (caseum ligat), comânda (commendare = commandare), *Crăciun* (creatio, -onis „naştere" sau calatio, -onis „chemare"), *crede* (credere), *credință* (*credentia), *creştin* (christianus), *cruce* (crux, crucis), *cumineca* (comminicare = communicare), *drac* (draco, -onis), *duminică* (dies dominica), *Dumnezeu* (Domine Deus „Stăpâne Dumnezeu"), *Florii* (Florilia sau Floralia), *închina* (inclinare), *închinăciune* (inclinatio, -onis), *înger* (angelus), *lege* „religie, credință" (lex, legis), *mormânt* (monumentum), *pască* (pascha), *Paşti* (Paschae), *păcat* (peccatum), *păgân* (paganus), *păresimi* (paresima quadragesima „a patruzecea zi"), *preot* (presbyter), *rugă* (rogare), *rugăciune* (rogatio, -onis), *sărbătoare* (dies servatoria), *serba* (înv.), *sărba* (servare), *sânt* (sanctus) (păstrat numai în compuse cu nume de sfinți: *Sâmedru* (Sanctus Demetrius), *Sântilie* (Sanctus Helias), *Sântio(a)n* (Sanctus Johannes), *Sân(t)gior(d)z* (Sanctus Georgius), *Sâmp(i)etru* (Sanctus Petrus), *Sântoader* (Sanctus Theodorus), *Sânvăsâi* (Sanctus Basilius), *Sâ(m)nicoară* (Sanctus Nicolaus), *Sânta Maria* (Sancta Maria), *Sânziene* (Sanctus dies Johanis)), *scriptură* (scriptura; numai în sens religios, separat de verbul de la care derivă), *suflet* (*sufflitus), *şteamătă* „nălucă" (schemata), *tâmplă* „catapeteasmă" (templa), *zău* (Deus; astăzi numai ca interjecție, întărind o afirmație sau o negație). Din înşiruirea acestor termeni „primordiali creştini", cum îi numea Sextil Puşcariu, se poate deduce că ei se referă la aspectele generale ale creştinismului: credință, sărbători, viață religioasă, păcat, moarte etc., fără de care nu s-ar putea vorbi de un creştinism închegat, stabil. Pe de altă parte, ei sunt suficienți pentru probarea existenței creştine încă din perioada de formare a limbii şi a poporului român. Când slavii păgâni au ocupat provinciile romane din dreapta Dunării şi au desființat organizația bisericească de acolo, creştinarea strămânilor era îndeplinită, afirma istoricul Dimitrie Onciul. Din punctul de vedere al originii mai îndepărtate, mulți dintre termenii enumerați sunt de origine greacă: *biserică*, *blestema*, *boteza*, *creştin*, *drac*, *înger*, *pască*, *preot*, *şteamătă*, *zeu*, ceea ce nu înseamnă că ei provin direct din greacă. Din limba de origine, ei au fost preluați de latină, care i-a adaptat fonetismului ei, şi de aici au rămas în română ca termeni moşteniți.

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

Peste masa de cuvinte latineşti, transformate fonetic în secolele IV-VI, s-au aşezat treptat elemente slave. Vechimea lor nu este mai îndepărtată de secolul al IX-lea, fiindcă abia atunci slavii încep să-şi tălmăcească din greacă primele cărți, cunoscute sub numele de „scrieri canonice”. În primul strat de termeni religioşi slavi, după Ovid Densusianu, se numără: *blagoslovire*, *colindă*, *Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, molitvă, praznic, rai, troiță, utrenie, vecernie*; ulterior adăugându-se mulți alții. Se cuvine să precizăm că în această situație a apărut, cum era firesc, şi fenomenul sinonimiei: *altar* (altare) / *oltar* (din v. bg. olutari), *preot* (lat. presbyter) / *popă* (din sl. popŭ), *sânt* (lat. sanctus) / *sfânt* (din sl. sfintu) etc. Rezultatul conviețuirii lor se încadrează în situația generală a tuturor sinonimelor româneşti: forma moştenită a înlăturat împrumutul (*altar*, în loc de oltar), cuvântul moştenit a fost încorporat în cel împrumutat (*sfânt* în loc de sânt), ambele cuvinte supraviețuiesc (*preot, popă*, astăzi cu oarecare nuanță stilistică). Între termenii menționați până aici, probleme deosebite din punctul de vedere al variantelor literare libere ridică cuvintele proprii *Paşti* şi *Hristos*, de care ne vom ocupa în cele ce urmează. *Paşti* apare doar cu această formă în **Îndreptar**, edi-ția 1971, *Paşti* şi, la sfârşitul articolului, între paranteze, varianta *Paşte*, în **DLRLC**, **DEX** (1975), *Paşti / Paşte*, în **DOOM** (1982), **Îndreptar** (1995). În **DOOM2** apare doar *Paşte*, s. propriu m., pl. *Paşti* (doi *Paşti*, dar pl. n. *Sfintele Paşti*). E limpede că tendința limbii române a mers în direcția folosirii unei forme, inițial, neliterare, regionale. Că lucrurile stau astfel, ne-o arată istoricul evoluției cuvântului respectiv. Etimonul îndepărtat este ebraicul *pesah* „trecere”, cu referire la ieşirea primilor născuți din Israel din robia egipteană (**Geneza**, 12, 12-14). Cuvântul a intrat în greaca veche, *paska*, şi de aici în latină, *pascha, paschae*. În drumul spre română, singularul *pascha* a devenit pască cu accepțiunile „cozonac tradițional făcut din aluat dospit, umplut cu brânză de vaci, stafide etc., care se mănâncă la Paşti”, respectiv „mici bucăți de anaforă, amestecate cu vin, pe care credincioşii le iau, la biserică, în zilele de Paşti”.

Pluralul *paschae* a dat *Paşti*, conform legilor fonetice (grupul consonantic *sc*, în cuvintele latine, urmat de *e* sau *i* devine *şte-*, *şti-*: *connoscere* (= *cognoscere*) > *cunoaşte*, *scire* > *şti*), cu sensul „Sărbătoare care aminteşte de învierea lui Isus Cristos”, iar în unele zone are şi semnificația „pască”. Pluralul *Paşte* a fost înlocuit încă din latina popula-

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

ră cu *Paşti*, care avea avantajul de a diferenția mai bine pluralul de singular (*-a* singular, *-e* plural aveau o distincție fonetică aproape imperceptibilă în vorbire). De altfel, textele vechi religioase, ca şi cele literare moderne, întrebuințează numai *Paşti*, articulat *Paştile* şi niciodată Paşte, Paştele: „De *Paşti* în satul vesel căsuțele-nălbite lucesc sub a lor malduri de trestii aurite" (Alecsandri); „Era după *Paşti* şi era un timp bun" (Coşbuc); „La *Paşti* era fierbere mare în gospodărie" (Sadoveanu). În româna modernă s-a format, în graiurile din sudul țării, şi un singular *Paşte*, de genul neutru, care se întrebuințează tot mai mult, ajutat fiind şi de textul felicitărilor scris, după preferința comercianților, cu forma de singular. El poate fi favorizat şi de situația din greacă şi din limbile slave, unde acelaşi cuvânt se foloseşte numai la singular şi este tot de genul neutru. Inconvenientul acestei forme provine din omonimia cu verbul *a paşte*. Prin urmare, expresia *Paşte fericit!* poate fi interpretată în două feluri: „Paşti fericite!, dar şi „paşte (iarbă) fericit". (Nu suntem încă prea departe de „epoca luminoasă" în care se vehiculau destul de des aceste vorbe, chiar dacă numai în glumă!) Or, limba română, în toate situațiile de omonimii supărătoare, evită folosirea unuia dintre termeni, dacă nu chiar a amândurora. Prin urmare, recomandarea normativă ar trebui să fie *Paşti*. În felul acesta am respecta şi tradiția latină, unde se utiliza doar pluralul (*Pascharum dies*), şi ne-am situa alături de alte limbi care folosesc tot pluralul, vezi francezul *Paques*, având şi avantajul evitării omonimiei cu verbul *paşte*. În ceea ce priveşte numele Mântuitorului Isus, **DOOM2** oferă variantele Hristos / Cristos, ambele având acelaşi etimon mai îndepărtat, grecescul Χριστός. Cuvântul se numără printre primele elemente slave creştine intrate în limba română, având trăsăturile limbii bulgare vechi, forma *Christosu*, cu *ch* pentru *x* grecesc. Pe teren românesc cuvântul a rămas izolat: nu şi-a format o familie lexicală şi nici n-a intrat în onomastică. Antroponimele *Hristan, Hristea, Hristescu, Hristina, Hristo, Hristodor* etc., notate de Iorgu Iordan, în **Dicționar al numelor de familie româneşti**, au la bază, potrivit afirmațiilor autorului, termeni bulgăreşti.

Referitor la varianta *Cristos* există încă incertitudini cu privire la vechimea sa în română. I. Fischer arăta că numele latinesc *Christos* era cunoscut dintr-o perioadă mai veche: „Existența unui nume latin nu este postulată numai de logică, ci şi de un început de dovadă lingvistică: derivatul *christianus* ar fi trebuit să devină, după

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

evoluția fonetică normală, *creşin*. Forma cu *-t-* (*creştin*) s-ar putea explica printr-o apropiere conştientă de numele latin *Christus*". Fenomenul de readaptare a unui cuvânt moştenit după forma literară latină nu este singular. Un exemplu ni-l oferă chiar termenul care ne denumeşte ca popor, român. El are ca etimon latinescul *Romanus*, devenit, prin evoluție fonetică normală, *rumân*, formă utilizată până prin secolul al XVII-lea, când termenul a fost transformat în *român***,** după acelaşi etimon. O altă dovadă a vechimii cuvântului *creştin* sunt derivatele sale: *creştina, creştinare, creştinesc, creştineşte, creştini* (înv.), *creştinism, încreştina, încreştinare, necreştin, necreştinat*. Datorită situației pe care o are, mare frecvență, o familie lexicală bogată, el face parte şi din vocabularul reprezentativ al limbii române. Cât priveşte onomastica, deşi derivatele care pornesc de la forma latină sunt mai numeroase (*Cristian, Cristina, Cristofor* etc.), Biserica Ortodoxă preferă pe cele de filieră slavă, inclusiv numele lui Isus. Confirmarea o găsim la Aurelia Bălan Mihailovici, **Dicționar onomastic creştin**, unde autoarea afirmă: „Deşi variantele latine sunt mai numeroase, noi redăm şi forma lor veche, datorită criteriului etimologic, utilizat în Biserica Ortodoxă Română care respectă întotdeauna filiera greacă". E greu însă de justificat un astfel de principiu etimologic din moment ce ştim că în română nu s-au păstrat termeni vechi greceşti, ei intrând fie prin filieră latină, urmând legile fonetice cunoscute, fie prin slavă (de unde şi pronunția cu *h*, *Hristos* şi nu *Cristos*), deşi **Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuație** (ediția 1995, p. 39) precizează că „Numele latineşti care apar în texte greceşti vor fi folosite în forma lor latinească, iar numele greceşti care apar în texte latineşti vor păstra grafia din textul latinesc". Pe baza faptelor prezentate, considerăm că formele *Paşti* şi *Cristos* ar justifica mai bine situația reieşită din structura limbii române şi ar fi în concordanță cu întreaga romanitate din care facem parte de aproape două mii de ani.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bailly, M.A., *Dictionnaire grec-francais*, Paris, Hachette, 1929.

2. Baria, Ion, Pr. Prof. dr., *Dicționar de teologie ortodoxă*, A-Z, Bucureşti, 1981.

3. Barnea, I., *Vasile Pârvan şi problema creştinismului* în *Dacia Traiană*, în ST, 1958, X, 1-2, 93-105.

4. Bălan Mihailovici, Aurelia, *Dicționar onomastic creştin*, Bucureşti, Editura Minerva, 2003.

5. Bogdan, I., *Românii şi bulgarii*, Bucureşti, 1895.

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

6. Brâncuş, G., *Continuitatea românească la nordul Dunării*, în LL, 1995, 2, 5-15.

7. Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Moraru, Alexandra Roman, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, Bucureşti, 1992.

8. Daicoviciu, C., *Există monumente creştine* în *Dacia Traiană* din sec. II-III?, în AISC, 1936, II, 192-209.

9. Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.

10. Densusianu, O., *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile, secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1961.

11. *Dicționarul elementelor româneşti din documentele slavo-române 1374-1600*, Bucureşti, 1981.

12. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Bucureşti, 1975.

13. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I-IV, Bucureşti, 1955-1957.

14. *Dicționarul ortoepic, ortografic şi morfologic al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1982, Ediție nouă, *DOOM2*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005.

15. Mircea, Preot, dr. Ioan, *Dicționarul Noului Testament*, A-Z, Bucureşti, 1984.

16. Drăganu, N., *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933.

17. Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român*. Introducere, Bucureşti, 1907.

18. Enăceanu, Ghenadie, *Creştinismul în Dacia*, 1871.

19. Fischer, I., *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985.

20. Frâncu, C., *Geneza limbii şi a poporului român*, Iaşi, 1997.

21. Horedt, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958.

22. Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, 1983.

23. Iorga, N., *Istoria bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor*, vol. I, 1908, vol. II, 1909.

24. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969.

25. *Îndreptar ortografc, ortoepic şi de punctuație*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995.

26. Langa, Tertulian, Credo. *Dicționar teologic creştin din perspectiva ecumenismului catolic*, Cluj-Napoca, 1997.

27. Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966.

28. Mihăilă, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, Bucureşti, 1960.

29. Mihăilă, G., *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1973.

30. Mihăilă, G., *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, 1975.

31. Mihălcescu, I., *Istoria bisericească universală*, 1922.

32. Onciul, D., *Din istoria României*, Bucureşti, 1913.

33. Pantea, N.V., *Legea strămoşească*, Roma, 1968.

34. Pârvan, V., *Contribuții epi-*

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)

grafice la istoria creştinismului daco-roman, Bucureşti, 1911.

35. Pippidi, D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, Bucureşti, 1958.

36. Popescu, Emilan, *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

37. Protase, D. M., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei şi numismatcii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966.

38. Protase, D.M., *Autohtonii în Dacia*, Bucureşti, 1980.

39. Puşcariu, Sextil, *Limba română*, vol. I, Privire generală, Bucureşti, 1976.

40. Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

41. Rosetti, Al., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1978.

42. Rusu, I.I., *Materiale arheologice paleocreştine din Transilvania*, *Contribuții la istoria creştinismului daco-român*, în ST, 1958, X, 5-6, 311-340.

43. Sacerdoțeanu, A., *Introducere la Dimitrie Onciul*, *Studii de istorie*, Editura Albatros, 1971.

44. Sala, Marius, coordonator, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, 1988.

45. Tăutu, A.L., *Sfântul Niceta de Remesiana*, Oradea, 1995.

46. Vornicescu, N., *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984.

47. Xenopol, A.D., *Istoria Românilor*, I, Bucureşti, 1985.

BDD-A20742 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:18 UTC)